

FORUM

SRPANJ - RUJAN 2007.

7-9

Krešimir Nemeć

VELIKA SINTEZA NJEMAČKE KULTURE

Viktor Žmegač: *Od Bacha do Bauhausa. Povijest njemačke kulture*. Matica hrvatska, Zagreb, 2006.

Knjiga Viktora Žmegača *Od Bacha do Bauhausa. Povijest njemačke kulture* iznimno je autorski projekt koji po širini zahvata građe i po ambicioznosti izvedbe ide u red vrhunskih ostvarenja koje je proizvela naša sredina. U vrijeme sveopće specijalizacije i partikularizacije interesa, u vrijeme kada suvremenim duh teži znati sve više o sve manjem, napisati povijest jedne od najvećih europskih kultura svakako je pothvat u koji se mogu upustiti još samo rijetki i odabrani. A Viktor Žmegač, germanist, kroatist i komparatist svjetskog ugleda, svojom svestranošću, intelektualnom znatiželjom i erudicijom to svakako jest, što je dokazao i u ovoj maestralnoj sintezi.

Svakako je kuriozitet da povijest velike njemačke kulture piše pripadnik jednog »malog« naroda. Naš ponos tim je veći. Ali teško bi se u ovom trenutku i u osamdesetmilijunskoj Njemačkoj našao čovjek koji ima istodobno i tako sveobuhvatan pogled, ali i specijalistička znanja o mnogim područjima kulture i umjetnosti. I kao što se na brojnim njemačkim sveučilištima povijest njemačke književnosti već odavno izučava po knjigama koje je napisao ili uređio Viktor Žmegač, tako će i povijest njemačke kulture zagrebačkog profesora, kad bude uskoro prevedena s hrvatskoga jezika na njemački, još dugo biti nezaobilazan putokaz i sastavni dio obvezatne literature u promišljanju kulturološkog inventara i intelektualne sume germanskoga duha.

Efektan i znakovit naslov knjige ipak prikriva pravu vremensku protežnost u autorovu kretanju meandrima bogate njemačke duhov-

nosti. Žmegačeva analiza geneze njemačke kulture ne »pokriva«, kako sugerira naslovica *Od Bacha do Bauhausa*, »tek« tri–četiri nego punih jedanaest stoljeća kontinuiranog praćenja kulturnog oblikovanja: dijakronijski raspon knjige obuhvaća razdoblje od smrti franačkoga kralja (i rimskoga cara) Karla Velikog u 9. stoljeću do današnje ujedinjene Njemačke. U tom velikom vremenskom intervalu Žmegač nas vodi kroz sve važnije predjеле njemačkoga duha, duha koji se u mnogim razdobljima pokazao mjerodavnim i za kulturne procese na cijelom kontinentu, dakako i s presudnim utjecajima u hrvatskoj sredini.

Autorov stvaralački *procédé* otkriva se već na prvim stranicama knjige: spoj simultanizma u pregledu kulturnih vrijednosti s interpretativnim izlaganjem činjenica pokazao se s(p)retnom formulom u svladavanju gotovo nepreglednog materijala i kulturnih slojeva nataloženih s vremenom. Žmegač pojам »kultura« ne shvaća ekskluzivistički i možda mu je najbliža Eagletonova konцепцијa kulture kao »skupa vrijednosti, običaja, vjerovanja i praksi koje sačinjavaju život neke posebne skupine«. Knjiga *Od Bacha do Bauhausa*, doduše, jasno afirmira *kulturni kanon* i dosljedno ga se drži, ali uz glavne sile pokretnice njemačkog duha ne zanemaruju se ni akteri i proizvodi »popularne kulture« pa će uz velika imena i pojave svoje primjерeno mjesto dobiti i, recimo, kralj pustolovnih romana Karl May. U tako široko shvaćenoj kulturologiji, koja teži za objedinjavanjem službene i privatne sfere, Žmegač pedantno prati djelatnost i Bacha, Beethovena ili Wagnera, Hegela, Schopenhauera ili Nietzschea, Goethea, Heinea ili Grassa, Dürera i Kandinskog, Leibniza i Einsteina, ali isto tako pozorno piše i o teorijama vrtlarstva, kazališnim reformama, nakladništvu, knjižnicama, obrtu, estetici, proizvodima industrijsko-tehnološkog uma i prirodno–znanstvene kulture, plesu, ekološkim manifestima, putopisnim zapisima, filmu, fenomenu kućnog muziciranja... Sve su to, kako bi rekao Stuart Hall, »življene prakse«, ali i dijelovi velikog kulturnog mozaika, vrijednosti koje su daleko nadrasle njemački prostor postavši, kao i svi kulturni proizvodi, opće dobro.

Žmegač ističe nekoliko specifika koje su se pokazale bitnima u kulturnom razvoju i stvaranju ukupne slike njemačke kulture. Na prvom mjestu to je *policentričan razvoj*. Od XIV. stoljeća pa sve do Bismarcka njemačka je povijest uglavnom u znaku dezintegracije. Politički uvjetovan, njemački policentrizam i državni partikularizam rezultirali su, barem što se kulture tiče, brojnim prednostima u odnosu

na engleski ili francuski centralizam. »U mani se krio dobitak«, potentira tu činjenicu Žmegač i pokazuje koliko je bilo važno stvaranje lokalnih kulturnih središta koja su tijekom povijesti bila prava žarišta njemačkoga kulturnog života. Dovoljno je spomenuti kulturni potencijal gradova poput Leipziga, Weimara, Dresdена, Kölна, Jene, Heidelberga, Hallea ili Bayreutha.

S političkim decentralizmom u uskoj je vezi i širenje mreže njemačkih sveučilišta. Razvoju sveučilišta i, općenito, sustavu školstva autor posvećuje veliku pozornost pa se ta tema javlja gotovo kao provodni motiv knjige. Poslije Lutherove reformacije sve se više očituje vjersko suparništvo u naobrazbi jer su teritorijalni vladari, u želji za potvrdom moći i u području kulture, težili i uređenju školstva. Već potkraj 18. stoljeća bilo je u njemačkim zemljama po osamnaest katoličkih i protestantskih sveučilišta koja su često bila u konkurentskom odnosu. Tako se ne samo poticala mobilnost profesora i studenata (što je dobra tradicija koja je u Njemačkoj sačuvana do danas) nego se i modernizirala nastava. Nijemci su u Europi dugo prednjačili u dinamici sveučilišnog života, isprobavanju novih oblika nastave, iznalaženju novih, inovativnih modela komunikacije između profesora i studenata, a time i u širenju akademskih sloboda. Na žalost, danas se sve više udaljavamo od Humboldtova idealisa sveučilišta (sadržanog već u pojmu *universitas*) i težnje za nesputanom izgradnjom osobne intelektualne ličnosti. Naprotiv, u suvremenom globaliziranom svijetu i sveučilište se razvija sve više u pravcu oblikovanja *Fachidiota*.

Jedno od delikatnijih pitanja koje je trebalo riješiti pišući ovakvu knjigu jest problem razgraničenja između njemačke i austrijske kulture. Nekad jedinstven kulturni prostor počeo se, zbog promijenjenih političkih prilika, postupno razdvajati i taj proces — spor ali logičan — Žmegač prati s puno takta, suptilnim identitetskim nijansiranjem. Tako je npr. Mozart u knjizi stalno prisutan i na njega se obilno referira, ali on ipak nije portretiran monografski, kao uostalom ni Haydn. S druge strane, »bečka moderna«, shvaćena već kao specifično »austrijski« kulturni fenomen, ostala je izvan fokusa zanimanja. Uostalom, o tom je kulturno–umjetničkom segmentu autor objavio prije desetak godina zapaženu knjigu (*Bečka moderna. Portret jedne kulture*. Zagreb, 1998.).

Autor posebno apostrofira participaciju Židova (ili židovskih Nijemaca) u povijesti njemačke kulture. Pomno prati njihov društveni ušpon, proces akulturacije i nemjerljiv doprinos koji su dali u broj-

nim kulturnim područjima. Zadržimo li se samo na razdoblju od pedesetak godina, od posljednjih desetljeća monarhije do Weimarske republike, Židovi su bili na samom vrhu po inovacijskim težnjama u glazbi (Schönberg, Weil, Klemperer), kazališnoj umjetnosti (Reinhardt, Deutsch), filmu (Lubitsch, Sternberg), književnosti (Lasker-Schüler, Wassermann, Döblin), nakladničkoj djelatnosti (Fischer), prirodnim znanostima (Einstein, Ehrlich, Meyerhof).

Po Fredricu Jamesonu kultura je uvijek (i) ideja o Drugome. U skladu s time Žmegač njemačku kulturu ne promatra izolirano već je stalno odmjerava sa sinkronim zbivanjima u drugim europskim kulturnama. Prevladavaju ipak usporedbe sa susjednom francuskom kulturom pa se tradicionalni njemačko-francuski rivalitet osjeća i na stranicama knjige *Od Bacha do Bauhausa*. Stjecajem povijesnih okolnosti, međusobne usporedbe dugo nisu išle u prilog Nijemcima. Osim toga, izuzme li se uspjeh Goetheova *Werthera* i interes za neke filozofe, Francuska je dugo bila narcisistički zaokupljena sobom i nije osobito marila za njemačku kulturu. Nijemci su, naprotiv, francuske kulturne tekovine pratili pomno i kontinuirano.

Kultura je ono što razdvaja narode, ali u galsko-germanskim komparacijama Žmegač se s pravom zadržava na putopisno-reportažnom tekstu *O Njemačkoj* (De l'Allemagne) Madame de Staël iz 1813. godine kao svojevrsnoj prekretnici u francuskoj imagološkoj slici susjeda s onu stranu Rajne. Nakon te knjige situacija se temeljito promjenila. Upoznajući njemačke prilike, dobivši iz prve ruke saznanja o privatnom i javnom životu u Njemačkoj, stekavši uvid u zavidnu kulturnu razinu mnogih gradova, Madame de Staël razbila je brojne predrasude i stereotipe i suočila svoje narodnjake s »kritičkim zrcalom«. U novoj optici stvari su promijenile izgled, na susjeda se počelo gledati drugim očima i s više uvažavanja, pa je pomalo i germanofilija u Francuskoj postala posve »normalnom« pojavom, i to ne samo u glazbi (tradicionalnom području njemačke dominacije) nego i u književnosti. Kulminacija zaokreta vjerojatno je poznata Flaubertova izjava Louisi Colet: »Ja sam zapravo Nijemac«. Nasuprot takvoj situaciji, frankofilija u njemačkim zemljama puno je starija pojava, a doživjela je svoju apoteozu i na najvišoj državnoj razini za vrijeme vladavine Friedricha II. koji je govorio i pisao većinom francuski, okruživao se francuskim književnicima i znanstvenicima i volio da ga se zove *Frédéric le Grand*. Žmegač u tom kontekstu duhovito primjećuje da je »pruska čizma zapravo bila skrojena prema francuskoj modi«.

Njemačka je kultura u odnosu na hrvatsku bila uglavnom emitivna i autor ne propušta priliku da upozori na brojne veze, paralele, utjecaje i analogije. Kad piše o Goetheu upozorit će nas na činjenicu da je u Hrvatskoj objavljeno čak pet prijevoda *Werthera*, u eseju o Schopenhaueru naglasiti će njegov snažan utjecaj na hrvatsku književnost (Gjalski, Leskovar, Krleža), u razmatranju o umjetničkom životu u Münchenu spomenut će važnost tamošnje Akademije likovnih umjetnosti na kojoj su se školovali klasici hrvatske likovne moderne (Račić, Kraljević, Becić, Babić, Herman), analiza njemačkog ekspresionizma nije ostala bez referenci na A. B. Šimića, a Žmegač nas podsjeća i na činjenicu da je u Donaueschingenu, sastajalištu glazbenika iz cijelog svijeta, 1924. godine izveden Prvi gudački kvartet Josipa Štolcera Slavenskog.

Promatrajući simultano zbivanja ne samo na različitim mjestima njemačkoga kulturnog prostora nego i na različitim područjima — književnosti, glazbe, slikarstva, arhitekture, filma, filozofije, sociologije, tehnike — Žmegač se vertikalama i dijagonalama njemačke kulture kreće suvereno, ali i neobičnom lakoćom. Autorov multidisciplinarni duh našao je i primjerenz izrazni korelativ za svoju stvaralačku metodologiju — u esejističkoj naraciji. Jasnoća misli našla se u sretnom spolu s diskursom koji nije ni previše pretenciozan da bi bio ne-komunikativan, ali ni suviše ležeran da bi prešao u površni feljtonizam. Žmegač ne tlači čitatelja i piše zanimljivo i onda kad se bavi najozbiljnijim filozofskim problemima kod Hegela i Heideggera, ili kad riječima posreduje magiju Bachove i Wagnerove glazbe pa i onda kad piše o funkcionalnom asketizmu Bauhausa ili proizvodima njemačkoga praktičnog uma.

Knjiga se temelji na intermedijalnom pretapanju i vještom povezivanju sinkronih i dijakronih kulturoloških sfera, gotovo bez vidljivih šavova. Dionice posvećene književnosti na osnovi neke analogije skrenu u područje glazbe, glazbena partitura vještom asocijativnom igrom prizove artefakte iz područja likovnosti, ovi pak djela iz arhitekture i tehničke kulture, a onda kontekst filozofske misli često sve-mu dade neki dublji i viši smisao. Na taj se način stvara produktivno »tkanje« i povezivanje raznorodnog kulturološkog tkiva u jedinstvenu »priču«.

Žmegačeva asocijativna poetika u čitanju njemačke kulture razotkriva se već na prvim stranicama knjige. *Carmina burana*, medijevalni zbornik latinske i njemačke poezije vaganata (putujućih klerika, školaraca i zabavljača) iz samostana Benediktbeuern i njome in-

spirirana istoimena scenska kantata Carla Orffa nastala 1935.–36. godine uvode nas u multidisciplinarnu igru kojom se premošćuju stoljeća. Stvaralaštvo slikara Mathiasa Grünewalda, Dürerova suvremenika, postat će predmetom glazbene evokacije u Hindemithovu simfonijskom djelu *Mathias der Maler* (1934.), a istog su majstora početkom 20. stoljeća reaktualizirali i ekspresionistički slikari. Goetheov *Faust* »priziva« Beckettovu dramu *Suršetak igre* (1957.) i Blochovo filozofsko djelo *Princip nade* (1954.–59.), a Beethovenovi guđački kvarteti postaju »priopvjedački objekti« u književnim djelima Begovića ili Huxleya. Isto su tako brojna i »horizontalna« povezivanja: npr. relacije Schiller–Beethoven, Strauss–Hofmannsthal, Nietzsche–Thomas Mann, a da i ne govorimo o stranicama posvećenima umjetničkim razdobljima (poput ekspresionizma ili postmodernizma) kojima su ključne signature bile upravo pluralizam i intermedijalni projekti i gdje se plete gusta mreža odnosâ.

Sve to prati iznimno bogat i kvalitetan likovni materijal u rasponu od zemljopisnih karata, gradskih veduta i naslovnica knjiga do portreta velikana i raskošnih slikarskih reprodukcija. Svi segmenti njemačke kulture našli su svoj primjeren ilustrativni ekvivalent, uključujući i prvu Röntgenovu snimku ruke s prstenom, glasoviti Miesov stolac u stilu *nove objektivnosti* ili arhitektonsko rješenje upravne zgrade koncerna Thyssen AG u Düsseldorfu. Knjiga *Od Bacha do Bauhausa* nije samo dobra za čitanje nego je i lijepa za gledanje!

Žmegačeva interdisciplinarna kompetencija ne posustaje ni u jednom tematskom segmentu, pa je i poslovično jako područje njemačke prirodne i tehničke kulture dobilo u ovoj monumentalnoj knjizi (900 stranica!) ne samo velik, nego i stručno ovjeren prostor. Iako u predgovoru ističe da se na ta područja osvrtao »samo letimice u pojedinim nadređenim kulturnim kontekstima«, eseistički medaljoni o Gutenbergovu izumu, o razvitku željeznice i novoj percepciji vremena i prostora koju je proizvelo kretanje lokomotive, o Einsteinu ili Plancku nimalo ne zaostaju za stranicama posvećenima književnosti, estetskoj kulturi ili razvoju pojedinih humanističkih disciplina. Isto se može reći i za rubna područja između umjetnosti i tehnike, kao što je npr. arhitektura ili dizajn. Tako fenomenu Bauhausa, koji je svojim konstruktivističkim usmjerenjem oponirao secesiji i presudno utjecao na oblikovanje modernog industrijskog dizajna, Žmegač posvećuje petnaestak stranica.

Ipak, stranice o glazbenoj umjetnosti imaju u ovoj knjizi osobito mjesto jer daju poseban polet autorovoј kreativnoј energiji otkrivaju-

ći iznimno afinitet i profinjenu senzibilnost. Poznato je da na intermedijalnom području susreti književnosti i glazbe nemaju premca ni po opsegu ni po raznovrsnosti interakcije. Žmegač je već dao značajne, muzikološki relevantne priloge interpretaciji glazbeno-književnog privlačenja. Podsjetimo se da je upravo u ozračju sukladnosti glazbe i književne riječi njegov znanstveni opus i započeo (disertacijom *Die Musik im Schaffen Thomas Manns*, 1959.), doživjevši vrhunac u izvrsnoj knjizi intermedijalnih studija *Književnost i glazba* (2003.). Kroatisti u tom kontekstu ne smiju zaboraviti ni Žmegačevu uzornu interpretaciju Begovićeve antologijske novele *Kvartet* (»Čovjek kao zvukovno tijelo«).

Glazba se u knjizi pokazuje ključnom formativnom komponentom njemačke kulture i bitnom crtom duhovnog identiteta i nema baš nimalo pristranosti u autorovoј tvrdnji da je njemačka glazba od Bacha do danas konstanta umjetničke povijesti svih kontinenata. Da bi uklonio i posljednju dvojbu za tu tezu, Žmegač nas podsjeća da je čovječanstvo — »gradeći elektronskim medijima svemirske muzeje o sebi« — odabralo upravo djela njemačkih skladatelja: Bachov ciklus *Das Wohltemperierte Klavier* i Beethovenovu *Devetu simfoniju*. Zato autor upravo dionice posvećene univerzalnom jeziku glazbe koristi i kao »vezivno tkivo« u sintetiziranju njemačke kulture. Portreti Bacha, Beethovena, Wagnera, R. Straussa, Berga ili Hindemitha pravi su eseistički biseri. Na stranicama posvećenima glazbi autorove osobne sklonosti na čudesan su se način podudarile s ključnim osobinama njemačkoga duha koji je svoj najviši i najsulimaniji izraz dobio nesumnjivo upravo na području glazbe.

Plod analitičke strpljivosti i enciklopedijske širine, knjiga *Od Bacha do Bauhausa* svakako je kruna Žmegačeva znanstvenog djelovanja i točka u kojoj se sastaju sva područja njegovih raznolikih zanimanja i kulturnih sklonosti.